

Η Επίδραση των Κοινωνικών Δομών στην Άνοια: Μιά Διερεύνηση

ΓΡΗΓΟΡΗΣ ΚΑΤΣΑΣ*

Περίληψη

Η παρουσίαση αυτή επιχειρεί μια διερεύνηση της πιθανής σχέσης μεταξύ κοινωνικών δομών και άνοιας. Συγκεκριμένα διερευνάται η σχέση μεταξύ εξασθένησης κοινωνικών θεσμών, κοινωνικής αλλοτρίωσης και άνοιας. Η υπόθεση εργασίας είναι ότι η παρατηρούμενη μείωση εμπιστοσύνης σε πολλούς κοινωνικούς θεσμούς σήμερα όπως οικογένεια, θρησκεία και πολιτική οργάνωση οδηγεί σε αυξανόμενα επίπεδα αλλοτρίωσης. Με τη σειρά της η αλλοτρίωση οδηγεί σε υψηλότερα επίπεδα άνοιας. Η εφαρμογή αυτής της σχέσης συναντάται κυρίως στις οικονομικά ανεπτυγμένες κοινωνίες. Κλείνοντας επιχειρείται μια σύγκριση μεταξύ οικονομικά ανεπτυγμένων και αναπτυσσόμενων κοινωνιών. Με αυτόν τον τρόπο δίνεται στο θέμα μια ευρεία κοινωνική διάσταση. Συμπερασματικά, η άνοια σε ατομικό επίπεδο είναι αποτέλεσμα μιάς κοινωνικής παθολογίας, ενδημικής στις οικονομικά ανεπτυγμένες κοινωνίες η οποία ολοένα και αυξάνεται.

Λέξεις κλειδιά: Άνοια, Κοινωνικές Δομές, Αποξένωση

Εισαγωγή

Αυτό που καλούμαι να κάνω και θα επιχειρήσω με αυτήν την παρουσίαση είναι ελαφρώς ακροβατικό και συνεπώς ίσως παρακινδυνευμένο. Είμαι κοινωνιολόγος και συνεπώς το θέμα το βλέπω από μία διαφορετική οπτική που έχει να κάνει με κοινωνικές δομές. Δεν αναφέρομαι στην κοινωνική επιδημιολογία της άνοιας. Αυτές είναι γνώσεις κατοχυρωμένες και υπάρχουν πολύ πίο ειδικοί από εμένα γιά να αναφερθούν. Η διεθνής και η Ελληνική βιβλιογραφία βρίθει ανάλογων μελετών.

Αυτό που μου κέντρισε το ενδιαφέρον είναι ότι η άνοια αναφέρεται ως ασθένεια κυρίως στις λεγόμενες

ανεπτυγμένες οικονομικά χώρες. Ανεξάρτητα από συγκεκριμένα στατιστικά νούμερα, αυτό και μόνον το γεγονός προκαλεί το ερώτημα: Γιατί; Πιο είναι το ενδημικό χαρακτηριστικό της κοινωνικής δομής των «πλουσίων» χωρών που οδηγεί σε μεγαλύτερα ποσοστά άνοιας στον γενικό πληθυσμό;

Αυτή η απάντηση δεν μπορεί να βρεθεί αναλύοντας σε μικρο-κοινωνιολογικό επίπεδο τα χαρακτηριστικά του πληθυσμού. Χρειάζεται μία μακρο-κοινωνιολογική προσέγγιση που εξετάζει τις δομές της κοινωνίας και το τρόπο που πιθανον να σχετίζονται με την άνοια.

Με βάση αυτήν την σκέψη, προσπαθώ να διερευνήσω την εξής σχέση: οι αλλαγές σε βασικούς κοινωνικούς θεσμούς στις κοινωνίες των οικονομικά ανεπτυγμένων χωρών όπως διαμορφώνονται σήμερα, οδηγούν στην αποξένωση. Με την σειρά της, η αυξανόμενη αποξένωση συμβάλλει στην άνοια.

Η παρούσα μελέτη κάνει χρήση του λειτουργιστικής θεωρίας της Κοινωνιολογίας. Με πατέρα τον Εμίλιο Ντυρκάιμ, υποστηρίζει ότι η όποια αλλαγή σε κάποιο κοινωνικό σύστημα επιφέρει αλυσιδωτές αντιδράσεις με την μορφή δυσλειτουργιών. Το επιχείρημα μπορεί να σχηματιστεί ως εξής:

Αλλαγή των Κοινωνικών Θεσμών

Ζούμε σε μία εποχή που χαρακτηρίζεται από μεγάλες και απότομες αλλαγές. Οι αλλαγές στους κοινωνικούς θεσμούς και στην δομή της κοινωνίας βιώνονται με πίο άμεσο τρόπο από ολοένα και περισσότερα άτομα. Μπορεί να πει κανείς ότι αυτό συνέβαινε πάντοτε. Η διαφορά είναι ότι θεωρούμε πως αυτές οι αλλαγές είναι μαζικότερες και γρηγορότερες. Αντιδρούμε δηλα-

*Αναπληρωτής Καθηγητής Κοινωνιολογίας, Deree-The American College of Greece

δή επειδή ακριβώς βρισκόμαστε στο μέσο όλων των αλλαγών και δεν έχουμε βρει τον τρόπο να προσαρμοστούμε.

Ξεκινώντας με τον κοινωνικό θεσμό της οικογένειας, βιώνουμε αλλαγές που τείνουν να χαλαρώσουν τις προηγούμενα άκαμπτες δομές. Ο ορισμός της 'οικογένειας' ολοένα και αλλάζει, περιλαμβάνοντας καινούριες, μη-τυπικές δομές. Παραδείγματα είναι οι μονογονεϊκές οικογένειες, οικογένειες του ενός ατόμου, γονείς με δύο άτομα του ίδιου φύλου. Επιπρόσθετα, η τυπική οικογένεια στις οικονομικά ανεπτυγμένες χώρες είναι μικρότερη λόγω της μείωσης του αριθμού των γεννήσεων. Μιά άλλη δομική αλλαγή είναι και η αύξηση του ποσοστού των διαζυγίων.

Συνεχίζοντας με τον κοινωνικό θεσμό της θρησκείας, η δεδομένη πίστη και υποστήριξη κλονίζεται ως συνέπεια των μεγάλων σκανδάλων που βγαίνουν στην δημοσιότητα κάθε τόσο. Ανεξάρτητα από τα σκάνδαλα, ο ρόλος της θρησκευτικής πίστης και των εκκλησιαστικών εκπροσώπων της, βαίνει μειούμενος στις οικονομικά ανεπτυγμένες χώρες. Δύο άλλοι κοινωνικοί θεσμοί, η εκπαίδευση και η πολιτική, χαρακτηρίζονται από αβεβαιότητα και αδυναμία παροχής ασφαλούς ηγεσίας.

Όλα αυτά τα παραδείγματα καταδεικνύουν ότι οι σημερινές οικονομικά ανεπτυγμένες κοινωνίες καλούνται να διαχειριστούν καταστάσεις εξαιρετικά ρευστές που πιθανόν να οδηγήσουν σε προσωπική και κοινωνική ανασφάλεια

Και θα παρατηρήσει κάποιος: αυτό είναι λογική ακροβασία. Δεν υπάρχουν μελέτες που να αποδεικνύουν την αιτιώδη σχέση μεταξύ κοινωνικών δομών και άνοιας. Σωστά. Αυτό ακριβώς θέλω να επισημάνω: την ανάγκη έρευνας αυτής της σχέσης. Επίσης το μοντέλο που προτείνω δεν υποστηρίζει την άμεση σχέση μεταξύ δομών και άνοιας. Προϋποθέτει ένα εμβόλιμο πολύ σημαντικό χαρακτηριστικό: την αποξένωση.

Η Αποξένωση

Η ανάλυση της αποξένωσης αναφέρεται σε τέσσερα βασικά χαρακτηριστικά: την απώλεια δύναμης, την απώλεια νοήματος, την απώλεια κοινωνικών κανόνων και την κοινωνική απομόνωση (Seeman, 1959).

Απώλεια δύναμης αναφέρεται στην προσδοκία από το άτομο ότι, ανεξάρτητα από τις πράξεις του, δεν μπορεί να επηρεάσει την ροή των καταστάσεων όπως τις βιώνει. Το άτομο αισθάνεται πολύ 'μικρό' ή αδύναμο γιά

να εκφράσει άποψη ή να οργανώσει συγκεκριμένη δράση, γιατί πιστεύει ότι τίποτα δεν θα αλλάξει. Κατά τον Μάρξ, αυτό έχει τις ρίζες του στην βιομηχανική κοινωνία και βρίσκει εφαρμογή στους εργάτες στα εργοστάσια (Seeman, 1959: 784). Στην πράξη αυτό σημαίνει πως το άτομο πάσχει από αποξένωση με την μορφή της απώλειας δύναμης όταν συνειδητοποιεί το χάσμα μεταξύ αυτών που θα ήθελε να κάνει και αυτών που αισθάνεται ικανό να κάνει (Kalekin-Fishman, 1996:97). Στο πλαίσιο της μεταβιομηχανικής κοινωνίας βρίσκουμε αυξανόμενες εφαρμογές της απώλειας δύναμης, ειδικά εάν αναλογιστούμε τις ραγδαίες αλλαγές στην δομή και οργάνωση της εργασίας. Η απώλεια δύναμης, είναι, συνεπώς, η αντίληψη ότι το άτομο δεν έχει τα μέσα να πραγματοποιήσει τους στόχους του.

Ένα δεύτερο χαρακτηριστικό της αποξένωσης είναι η απώλεια νοήματος. Η βιβλιογραφία της αποξένωσης αναφέρει ότι η απώλεια νοήματος χαρακτηρίζεται από χαμηλές προσδοκίες σχετικά με μελλοντικές συμπεριφορές και προσδοκίες. (Kanungo, 1982). Με άλλα λόγια, το άτομο χάνει το ενδιαφέρον να προσπαθήσει γιά κάτι, καθώς πιστεύει ότι δεν θα έχει κανένα αντίκρουσμα και συνεπώς δεν αξίζει η προσπάθεια. Με αυτή την έννοια, η απώλεια νοήματος είναι στενά συνδεδεμένη με την απώλεια δύναμης.

Η απώλεια κοινωνικών κανόνων είναι το τρίτο χαρακτηριστικό της αποξένωσης. Καταδुकνύει την κατάσταση όπου νόρμες που καθορίζουν ατομική διαγωγή έχουν καταπέσει και δεν λογίζονται ως κανόνες συμπεριφοράς. Αυτή η πτυχή αναφέρεται στην αδυναμία να ταυτιστεί το άτομο με τις κυρίαρχες αξίες της κοινωνίας, ή μάλλον με αυτά που γίνονται αντιληπτά ως τις κυρίαρχες αξίες της κοινωνίας. Είναι μία κατάσταση όπου προσδοκάται ότι κοινωνικά μη αποδεκτές συμπεριφορές είναι απαραίτητες γιά την κατάκτηση συγκεκριμένων στόχων (Mirowski & Ross, 1999). Οι εφαρμογές αυτής της διάστασης υπερβαίνουν τα στενά όρια των κοινωνικών επιστημών και έχουν πραγματευθεί και λογοτεχνικές διαστάσεις (Senekal, 2010).

Η κοινωνική απομόνωση είναι το τέταρτο χαρακτηριστικό της αποξένωσης και αναφέρεται ως το αίσθημα να είναι κανείς αποκομμένος από την κοινότητά του. (Kalekin-Fishman, 1996:97). Άλλοι ερευνητές δίνουν έμφαση στον κεντρικό ρόλο της κοινωνικής απομόνωσης στον σύγχρονο κόσμο. Έτσι, αν και η κοινωνική απομόνωση βιώνεται ως μία μορφή άγχους σε προσωπικό επίπεδο, οι ρίζες της βρίσκονται βαθιά ενσωματωμένες στην κοινωνική οργάνωση του σύγχρονου

κόσμου (Neal & Collas, 2000:114). Με αυτήν την αυξανόμενη απομόνωση, ολοένα και περισσότερες καθημερινές μας αλληλεπιδράσεις με άλλους γίνονται με άτομα ξένα προς εμάς με τα οποία δεν διατηρούμε στενές κοινωνικές σχέσεις.

Η Απότομη Αλλαγή των Θεσμών Καταλήγει σε Αποξένωση

Οι απότομες αλλαγές που περιγράφονται πιά πάνω προκαλούν ανασφάλεια και κοινωνική δυσλειτουργία. Η δυσλειτουργία συνίσταται στην αποδυνάμωση των σταθερών δεδομένων στα οποία βασίζεται η πλειονότητα των ατόμων και, κατά συνέπεια, στην απώλεια κοινωνικού στηρίγματος για αυξανόμενο ποσοστό ατόμων. Οι ραγδαίες αλλαγές στους κοινωνικούς θεσμούς κοινωνικής ασφάλειας, η δυσλειτουργία των δικτύων υποστήριξης καθώς και η ανάγκη επανακαθορισμού των ανθρώπινων δεσμών δημιουργούν ρήγματα στην ομαλό αυτοπροσδιορισμό του ατόμου ως μέλος μιάς κοινωνικής ομάδας.

Η κατάσταση αυτή οδηγεί σε αποξένωση. Τα άτομα βιώνουν μεγαλύτερο κίνδυνο να χαρακτηριστούν από κοινωνική σύγχυση. Κατά συνέπεια, επειδή χάνουν την εμπιστοσύνη προς τις δομές της κοινωνίας και προς τους κοινωνικούς θεσμούς, παραιτούνται από τους στόχους τους. Οι αναφορές συμφωνούν: Ολοένα και μεγαλύτερο ποσοστό του πληθυσμού αισθάνεται αποξενωμένο από τους περισσότερους κοινωνικούς θεσμούς (Μαυρής, 2008). Είναι χαρακτηριστικό ότι αυτό συμβαίνει όχι μόνον στην σκληρά δοκιμαζόμενη Ελλάδα, αλλά και σε άλλες οικονομικά ανεπτυγμένες χώρες (Miller, 2011).

Παρατηρούμε μία παραίτηση από όλα αυτά που μας εντάσσουν σε ένα κοινωνικό σύνολο. Αυτό συντελεί στην κοινωνική απομόνωση, που όπως αναφέρεται πιά πάνω είναι ένα από τα χαρακτηριστικά της αποξένωσης. Ολοένα και περισσότερο αναφερόμαστε στο άτομο παρά στην ομάδα σε πληθώρα κοινωνικών εκφάνσεων. (Triandis, 1990). Ως συνέπεια, βρίσκει πρόσφορο έδαφος η καταστρατήγηση του κανονιστικού πλαισίου της κοινωνίας με συνέπεια την απώλεια κοινωνικών κανόνων. Αυτό με την σειρά του οδηγεί στην απώλεια νοήματος και απώλεια δύναμης. Έτσι βρίσκουν πεδίο δράσης όλα τα χαρακτηριστικά της αποξένωσης. Το άτομο αν και συνεχίζει να καθορίζεται από το κοινωνικό σύνολο, όλο και περισσότερο χάνει την δυνατότητα να ενταχθεί πλήρως σε αυτό. Με μία

λέξη, αυτό σημαίνει αποξένωση.

Η Αποξένωση Συντελεί στην Άνοια

Το τελευταίο στάδιο του επιχειρήματος που διερευνά η παρουσίαση αυτή, είναι η σχέση μεταξύ αποξένωσης και άνοιας. Το επιχειρήμα είναι ότι εφόσον υπάρχει αυξανόμενη κοινωνική αποξένωση, όπως υποστηρίζει η προηγούμενη ενότητα, αυτό αυξάνει το ρίσκο της παθολογίας σε ατομικό επίπεδο. Δηλαδή η κοινωνική αποξένωση συντελεί στην άνοια.

Επιχειρώ την εξήγηση αυτής της σύνδεσης: Το άτομο αισθάνεται ότι χάνει τα στηρίγματά του εφόσον καταρρέουν σταθερές στις οποίες είχε συνηθίσει. Δηλαδή, το άτομο αισθάνεται να εξαφανίζονται οι κοινωνικές δομές οι οποίες ήταν οικίες. Ως συνέπεια, και λόγω του φόβου της έκθεσης σε κάτι καινούριο, το άτομο κλείνεται στον εαυτό του, δεν συμμετέχει ισότιμα στην κοινωνική ζωή, και αποσύρεται.

Η κοινωνική απομόνωση δημιουργεί το υπόβαθρο πάνω στο οποίο είναι πιά πιθανό να αυξηθούν οι παράγοντες κινδύνου για άνοια. Εδώ χρειάζεται μιά σημαντική επισήμανση: η κοινωνική απομόνωση δεν είναι άμεσος παράγοντας κινδύνου για άνοια. Όμως, μπορούμε να τον θεωρήσουμε έμμεσο παράγοντα. Συμπερασματικά, η αποξένωση συντελεί στην άνοια.

Η Άνοια στις Οικονομικά Ανεπτυγμένες Κοινωνίες

Γενικά, η αναφορά στην άνοια μέχρι πρόσφατα έδινε έμφαση στις οικονομικά ανεπτυγμένες κοινωνίες και δινόταν η εντύπωση ότι η άνοια είναι περίπου αποκλειστικό πρόβλημα του «Δυτικού τρόπου ζωής» χωρίς να παρέχεται σύγκριση με τις οικονομικά αναπτυσσόμενες κοινωνίες. (Τσολάκη, 2002; Alzheimer's Disease International, 2011)

Ουσιαστικά, αυτά η προσέγγιση υποστηρίζει το κεντρικό επιχειρήμα αυτής της παρουσίασης. Δηλαδή, ότι η άνοια σε ατομικό επίπεδο επιρραζείται από κοινωνικούς θεσμούς και δομές. Επειδή η οικονομικά ανεπτυγμένες κοινωνίες χαρακτηρίζονται από υψηλότερα επίπεδα αλλοτρίωσης και κοινωνικής αποδόμησης, έχουν υψηλότερο ποσοστό άνοιας.

Παρ' όλα αυτά, πρόσφατες έρευνες αναφέρουν ότι η κατάσταση δεν είναι τόσο απλή. Οι αναφορές συμφωνούν ότι τα ποσοστά άνοιας στις οικονομικά αναπτυσσόμενες κοινωνίες αυξάνονται ραγδαία και σε ορισμένες περιπτώσεις με υπερδιπλάσιους ρυθμούς

συγκριτικά με τις οικονομικά ανεπτυγμένες κοινωνίες. (Alzheimer's Disease International, 2008).

Σε πρώτη ανάγνωση αυτά τα ευρήματα καταρρίπτουν το επιχείρημα αυτής της παρουσίας. Εφόσον, δηλαδή η άνοια επιρρεάζεται και από την κοινωνική αποξένωση, οι οικονομικά αναπτυσσόμενες κοινωνίες, που χαρακτηρίζονται από λιγότερη αποξένωση, δεν θα έπρεπε να έχουν μεγάλα ποσοστά άνοιας.

Όμως, εμπειριστατωμένη ανάλυση των διαγνώσεων άνοιας σε παγκόσμιο επίπεδο, καταδεικνύει ότι η αύξηση των περιστατικών άνοιας δεν οφείλεται απλά και μόνον σε αύξηση των βιολογικών παραγόντων κινδύνου. Πρέπει να ληφθεί υπ' όψιν και το κοινωνικό-πολιτισμικό υπόβαθρο που επιρρεάζει αυτούς τους παράγοντες κινδύνου. (Prince et al, 2003).

Συνεπώς, μπορούμε να καταλήξουμε στο συμπέρασμα πως η κοινωνική αποξένωση αρχίζει και επιρρεάζει σε αυξανόμενο βαθμό τις οικονομικά αναπτυσσόμενες κοινωνίες. Αυτό μπορεί να συμβαίνει λόγω της εύκολης και συνεχούς διάδοσης του λεγόμενου «Δυτικού τρόπου ζωής» με όλα τα προτερήματα αλλά και όλες τις συνέπειές του. Η αποξένωση, δηλαδή ως συνέπεια των κοινωνικών αλλαγών συμβαίνει σε αυξημένο βαθμό όχι μόνον στις πλουσιότερες κοινωνίες αλλά και στις αναπτυσσόμενες κοινωνίες επίσης.

Επίλογος - Συμπεράσματα

Η παρούσα εργασία επιχειρεί να συνδέσει δομικά χαρακτηριστικά που εμφανίζονται κατά κύριο λόγο στις οικονομικά ανεπτυγμένες κοινωνίες με την αύξηση του ποσοστού άνοιας σε αυτές τις κοινωνίες. Αυτή η σύνδεση δεν μπορεί να είναι άμεση ως προς την σχέση αιτίας-αιτιατού. Όμως, παρέχεται ένα κοινωνικό πλαίσιο το οποίο πιθανολογείται ότι επιρρεάζει τα καθ' αυτά επιδημιολογικά χαρακτηριστικά που επιδρούν στην άνοια.

Το κοινωνικό πλαίσιο σήμερα, περισσότερο από ποτέ, χαρακτηρίζεται από σημαντικές και ταχύτατες αλλαγές σε κοινωνικούς θεσμούς και στη δομή της κοινωνίας. Αυτές οι αλλαγές, όπως υποστηρίζει η θεωρία του λειτουργισμού, καταλήγουν σε δυσλειτουργίες σε κοινωνικό επίπεδο και οδηγούν σε αποξένωση. Το επόμενο στάδιο είναι οι συνέπεια της αποξένωσης. Η αυξανόμενη αποξένωση πιθανολογείται ότι σχετίζεται με αυξημένο κίνδυνο άνοιας.

Συνεπώς, είναι ενδιαφέρον και σημαντικό να δούμε κατά πόσο η αποξένωση οδηγεί σε υψηλότερα ποσοστά άνοιας σε έναν πληθυσμό. Αυτή η παρουσίαση καταδεικνύει την ανάγκη ποσοτικής διερεύνησης αυτής της σχέσης και του καθορισμού της αιτιώδους σύνδεσης αυτών των δύο.

Βιβλιογραφία

1. Alzheimer's Disease International. 2011. <http://www.alz.co.uk/media/quick-facts>
2. Alzheimer's Disease International. 2008. *The Prevalence of Dementia Worldwide*. London: Alzheimer's Disease International. Miller, Michael V. 2011. "Patterns of Alienation Toward Large Social Institutions." Ηλεκτρονική πρόσβαση στην διεύθυνση: http://wps.ablongman.com/ab_henslin_sociology_7/19/5066/1297130.cw/index.html
3. Kalekin-Fishman, D. 1996. «Tracing the Growth of Alienation: Enculturation, Socialization, and Schooling in a Democracy». In: F. Geyer (ed.) *Alienation, Ethnicity, and Postmodernity*. Connecticut: Westwood, pp. 107-120.
4. Kanungo, R.N. 1982. *Work Alienation: An Integrative Approach*. New York: Praeger Publishers.
5. Μαυρίης, Γιάννης. 2008. «Ο Δείκτης Εμπιστοσύνης στους Θεσμούς Είναι Εδώ.» Public Issue, Ηλεκτρονική πρόσβαση στην διεύθυνση: <http://www.publicissue.gr/wp-content/uploads/2008/09/publication.pdf>
6. Mirowski, John and Catherine Ross. 1999. "Economic Hardship Across the Life Course." *American Sociological Review* 64(4):570-576.
7. Neal, Arthur G. and Sara F. Collas. 2000. *Intimacy and Alienation*. New York: Garland Publishing.
8. Prince, Martin, Daisy Acosta, Helen Chiu, Marcia Sczufca, and Mathew Varghese. 2003. "Dementia Diagnosis in Developing Countries: A Cross-Cultural Validation Study." *The Lancet* 361: 909-917.
9. Seeman, M. (1959) "On the Meaning of Alienation", *American Sociological Review*, vol. 24(6): 783-791.
10. Senekal, Burgert A. 2010. *Alienation in Contemporary British Fiction*. London: Lambert Academic Publishing.
11. Triandis, Harry. 1990. "Cross-Cultural Perspectives of Individualism and Collectivism". In, *Current Theory and Research in Motivation*, John Berman, Ed. Lincoln: University of Nebraska Press.
12. Τσολάκη, Μαγδαληνή. 2002. «Άνοια Τύπου Alzheimer. Η Πρόκληση του 21ου Αιώνα.» Στο: *Κοινωνική Υγεία: Επίκαιρα Προβλήματα Υγείας και η Αντιμετώπισή τους*. Σελ. 105-137.